

ХРИСТИЯНСЬКИЙ ДИСКУРС ПОХВАЛ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЖАНРУ В ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОМУ ВІРШОВАНОМУ ЕПОСІ

У цій статті доведено, що одним із важливих елементів осмислення віршованого епосу стала похвала, яка, маючи спільні ознаки із панегіриком та одою, дозволила загострити християнські імперативи в культурі, а з ними – осмислити внутрішній світ ліричного героя крізь призму його духовної зрілості. Визначено, що похвала має сталу композицію, поширена стилістичними засобами, запозиченнями із народнопоетичної творчості, книжних традицій, а зреалізована у віршовій формі зберігши внутрішню ритмічну збалансованість. Підтверджено, що християнський дискурс похвал Г.Сковороди, написаних під впливом Горация, але в межах авторської філософії – це унікальне художнє явище, яке дозволяє осмислити розвиток культури з інших, малодосліджуваних позицій.

Ключові слова: віршований епос, похвала, панегірик, ода, енкомія.

В этой статье доказано, что одним из важных элементов осмысления стихотворного эпоса стала похвала, которая, имея общие признаки с панегириком и одой, позволила обострить христианские императивы в культуре, а с ними – осмыслить внутренний мир лирического героя сквозь призму его духовной зрелости. Определено, что похвала имеет постоянную композицию, усложнена стилистическими средствами, заимствованиями из фольклора, книжных традиций, а реализована в стихотворной форме, сохраняя внутреннюю ритмическую сбалансированность. Подтверждено, что христианский дискурс похвал Г.Сковороды, написанных под влиянием Горация, но в пределах авторской философии – уникальное художественное явление, которое позволяет осмыслить развитие культуры с совершенно иных, ранее не исследованных позиций.

Ключевые слова: стихотворный эпос, похвала, панегирик, ода, энкомия.

There proved that one of the important elements of understanding of poetic epic was boasting that having common features of panegyric, ode and allowed sharpen Christian imperatives of culture, and with them – to understand the inner world of lyrical through the prism of his spiritual maturity. It determined that praise has constant composition, common stylistic means of borrowing of folk art, literary traditions, as implemented in poetic form, keeping the internal rhythmic balance. There confirmed that Christian discourse of G.Skovoroda praise written under the influence of Horace, but within the author's philosophy – a unique artistic phenomenon that allows to understand the development of culture from other positions.

Key words: epic poetry, praise, eulogy, ode, encomia.

Окрему сторінку в історії розвитку давньоукраїнського віршованого епосу, представленого в поширених у народнопоетичній літературі та книжній творчості жанрах, посідає похвала, яка, ставши взірцевим прикладом розквіту оригінальної культури Києворуської доби, мала на меті прославляти життя, героїчні вчинки князів, як носіїв народної свідомості, подвижників духу і честі. Незважаючи на це, в сучасній науці дане явище сприймають, здебільшого, виключним свідченням вказаного періоду розвитку письменства, що потребує належного коригування. Водночас це поняття ототожнюють із поширеним в літературі наступних епох панегіриком [3, с.175], за окремими ознаками – із одою [2, с.143-144], зуміщуючи як особливості походження, так і специфіку використання. Водночас – недостатньо вивченим виявився християнський дискурс в контексті розвитку похвали, який слід визнати одним із магістральних. Таким чином, мета дослідження –

визначити християнський дискурс похвал Г.Сковороди в контексті розвитку давньоукраїнського віршованого епосу. Серед завдань – визначення особливостей епосної, осмислення християнських імперативів, концептуалізація механізмів посилення ролі суб'єкта історії в межах відповідних жанрових трансформацій.

Що стосується розвитку давньоукраїнського епосу, жанр похвали найперше представлений, очевидно, в "Повісті врем'яних літ". Тут помітна авторова концепція універсального наративного метажанру, в якій піддаються структуруванню, крім іншого, міфи, життя, легенди, дружинний епос, воїнська повість, повчання, народні оповідання, представлені поруч із традиційними явищами фольклору. Автор, визначивши хронологічні рамки оповіді, веде її від стародавніх часів, нагадуючи про основні шаблі розвитку цивілізації. Зокрема, йдеться про будівництво Вавилонської вежі, розселення народів, подані описи окремих племен, в межах чого проаналізовано етапи становлення як спільноти, так і Києворуської держави. Водночас постають колізії всередині представників князівства, які посилюють увагу до питань соборності, християнської етики, "звичаїв своїх", а також суб'єкта історії. Поєднуючись із поширеними в літературній творчості та фольклорі тенденціями, загальноцивілізаційна ідея передавання родоводів, на думку З.Лановик, – це важливий компонент утвердження ідеї „єдності людства”, що в Новому Заповіті доводить спадкоємність месіанства Ісуса Христа [4]. Незважаючи на виражену часову лінійність, жанр похвали використовується тут не тільки у прямому значенні щодо енкомізації героя та його вчинків, але і дозволяє наголосити на присутності статичної самої оповіді. Зокрема, в урочистих описах смерті історичної постаті помітна, крім іншого, лінійна ретроспектива її діяльності, осмислені окремі вчинки, деяким із них надано героїчних ознак, і це на тлі панорамності геополітичних процесів, масштабності дій, із використанням належного художнього забарвлення.

Наприклад, у фрагменті опису смерті княгині Ольги, який подано у строфічній формі, із використанням ритмічної організації тексту, а також фрагментарним застосуванням анафоризації, що посилює амплітуду сприйняття частини літопису, вказано, що вона померла в 969 році через три дні після останньої розмови із сином Святославом, який меркантильно мав жити в Переяславці на Дунаї, "бо то середина землі моєї, бо туди всі блага стікають: / Від греків – паволоки, золото, вино і овочі різні, / а від чехів і угрів – срібло і коні, / Із Русі ж – хутра, і віск, і мед, і челядь" [5, с.5-102]. За успадкованою традицією княгиню оплакували члени родини: і син, і онуки, і люди. Поховавши її, як вона заповіла, в чистому полі, в супроводі голосінь, причому без проведення обряду тризни, ушанування культу вогню, як це було прийнято раніше, з однієї причини: "заповіла Ольга не творити". Зрештою, це підтверджує виключну, вагому роль її княжого слова. Також тут використано немало порівнянь. Вона, на думку автора, мов "вранішня зірка перед сходом сонця", "зоря передсвітом", а сяяла, "як місяць вночі, / Так і серед людей невірних сяяла, / як бісер у калі". Вирізняючи прихильників віри пращурів, яких поймає названо "невірними", автор посилює увагу до важливості свідомого прийняття християнської віри. Одягнувшись "в нового Адама", "що є Христос", образ Ольги засвідчив велику трансформацію як на державному, так і ментальному рівнях. Це один із принципів жанру похвали, в якому зафіксована форма глибинного світопочування персонажа, що стає репрезентантом народної свідомості, отже, виразником його духовності.

Маючи спільний зачин із окремими пісненими жанрами зимового циклу календарно-обрядової творчості, зокрема, колядками ("Радуйся"), які є основою віршованого епосу, автор навмисно використовує бурлескну форму сприйняття Всевишнього, в якій Ольга постає "руським пізнанням Бога", своєрідним "початком примирення". У похвалі образ княгині ідеалізовано ще й тим, що її названо "першою із Русі", хто ввійшла в Царство Небесне, тому вона "після смерті молиться Богу за Русь". Застосовуючи слова із 29-ої пісні Притч Соломона, підкреслено, що цю історичну постать варто сприймати як праведника, котрий буде жити стільки, скільки житиме людська пам'ять. Ілюструючи той факт, що кілька років тіло Ольги залишалося нетлінним, підтверджується ідея 2-ої пісні з Книги Царств, в

якій мовиться про вшанування Богом тих, хто прославляв його. Розраховуючи на адекватне сприймання життєвого подвигу княгині, анонімний автор, крім похвали, спонукає до нагальної необхідності кожним сприймати християнську віру, яка несе із собою вічне життя. Одним із аргументів на користь цього – "блаженна сила" може захистити від противника і "супостата-диявола", що в в період військового розв'язання конфліктів було вельми актуальним. З огляду на сказане, треба припустити, що похвала, маючи строфічну будову, підпорядковуючись законам давньоукраїнської метрики, стала свідченням утвердження жанру, в якому, крім іншого, переплетені елементи голосіння, афоризми, колядки, замовляння, молитви як складові віршованого епосу.

Іншим підтвердженням поширення похвали в письменстві стало "Слово про Закон і Благодать" Іларіона, де вже у назві є згадка про досліджуваний жанр: "похвала кагану нашому Володимирі" [9, с.102-129]. Складаючись із тринадцяти умовних частин, кожна з яких відповідає задумові твору прославляння, починаючи від традиційної для епідеїктичної творчості словесної формули "Господи, благослови, Отче", автор не тільки застосував канонічну форму звернення до ігумена на початку монастирського читання. Таке стилістичне обрамлення поглибило рівень сакральності тексту, посилює підвалини адекватного сприйняття концепції твору у світлі християнських вчень. Важливо відзначити, що шість умовних частин "Слова" не тільки формально відповідають вимогам похвали. Зокрема, у [Похвалі Богові] автор, який, очевидно, намагався поширити започатковану в "Повісті врем'яних літ" традицію дуалістичної секуляризації, дякує Богові як об'єктові звернення за те, що він "не дав до останку творінню своєму ідолоською темрявою охопленим бути і в бісівському слугуванні гинути". Очевидно, це варто сприймати як подяку за свідоме навернення до вічних знань, підтримку в осмисленні категорії буття, яке відкривається завдяки пізнанню таїнств в ім'я спасіння людини. Автор вказує на те, хто може виступати суб'єктом похвали, підкреслює виключну мету пришествя Бога на землю: "Тож хвалімо Його і прославляймо! Його безнастанно похваляють і поклоняються Йому, Йому ж поклоняються херувими і серафими, за те, що, споглядаючи, зглянувся на людей своїх, і не посол чи вісник, не ангел Його, але Сам Він спасе нас; не марою зійшов на землю, а насправді, постраждав за нас смертними муками, і з Собою воскресив нас" [9, с.102-129].

Пояснивши сутність історичної неминучості Закону, а також символу благодаті, яким є, на думку митрополита, Христос, подано її тлумачення. Пояснюючи функції Ісуса Христа, за чим продемонстровано духовну вертикаль християнства, тут означено принципи сприйняття Трійці, йде перелік усіх справ, які в межах вимог до жанру, повинні бути осмислені та наслідувані, причому це посилено численними цитуваннями зі Священного Письма, зокрема, Книги Буття, Євангелія від св. Луки, Дій святих апостолів. У [Похвалі християнству], яке визначено окремою частиною "Слова", автор, запозичивши висловлювання із Євангелія від св. Матвія, з посилань Малахія, а також з Псалтиря, наголошує на глибинності пророчих слів Спасителя, згадує про його учнів-апостолів, внаслідок чого "ліпше стало Благодаті на нових людей возсіяти". Пояснюючи принципи християнської віри, Іларіон підкреслює, що вона "благодатна по всій землі". Тому "поширилась і до нашого народу руського дійшла і озеро Закону пересохло, а євангельське джерело наповнилося і всю землю покрило і до нас розлилося".

Називаючи себе християнами, а не ідолослужителями, в іншому розділі [Похвала християнізації Русі] автор сподівається на краще, тобто, розраховує на спасіння та воскресіння. Пояснюючи перевагу будівництва церков над поширенням язичницьких капищ, а також порівнюючи Біблію із джерелом, віднині людину називають зрячою, бо побачили "світло правоти", персонажі поступово наблизилися до "спасенного учення", тому "розсіяло світло розуму". Стверджується потреба віри "в Нього і святих отців, семи вселенських настанов дотримуючись", що підтверджувало настанови апостолів, висловлені, зокрема, в окремих віршах книги пророка Ісаї, в посланні Павла до римлян. Подібна тенденція помітна і в наступних частинах "Слова" – [Похвалі Володимирові]. У них митрополит, монументалізуючи роль князя у християнізації країни, підтверджує це "похвальними

голосами Петра й Павла", а також Івана Богослова, Томи, Марка, які уособлюють різні землі світу. Оспівуючи його, автор називає Володимира "каганом землі нашої", учителем і наставником, "що сотворив великі і дивні діла", онука славетних батьків, які прославилися в багатьох країнах, чії перемоги і силу "згадують донині і славлять", причому вони "не в убогій-бо й невідомій землі владарювали, а в Руській, яку знають і до якої прислухаються по всіх чотирьох кінцях землі" [9, с.102-129]. Тут навмисно згадуються кілька поколінь князів, подана характеристика результатів їхнього правління, фіксується масштабність поширення їхньої влади та, відповідно, авторитету християнства з метою збільшення амплітуди сприйняття історичного факту хрещення. Крім того, зосереджено увагу на феномені духовного катарсису, викликаного входженням до святої купелі задля народження "від Духа й води". З цих причин князь "в Христа охрестився, в Христа зодягнувся і вийшов із купелі обілений, став сином нетління, сином воскресіння й ім'я прийняв вічно імените з покоління в покоління – Василій" [9, с.102-129]. Додаючи, варто вказати, що похвала Володимирові насичена стилістичними засобами: риторичними запитаннями ("Як прилучився ти до любові Його?"), анафоризацією ("Які похвали воздати тобі...?", "Як почудуємося доброти твоїй, моці і силі?"), запереченнями ("Не бачив ти апостола..."), полісиндетонами ("...яке ж спасіння знайшов ти, Василю, розсипавши тягар гріховний не одного чоловіка і не десяти, і не ціле місто врятував від облуди ідолської омани, а весь край свій!"), повторами ("Подібниче великого Костянтина! Рівний розумом, рівний христолюбністю!").

Однією з важливих частин "Слова" слід визнати Похвалу народові руському, яка підтверджує масштабність започаткованих князівською владою ідеологічних реформ. Провідний мотив – мотив покори, який, будучи запозиченим із Біблії, розгортає картину зміни "ідолського туману" на "зорі благовір'я", в результаті чого "слово євангельське землю нашу осіяло". Непрямим свідченням масштабних змін постали нові уявлення про інститут родини, авторитет чоловіка і жінки в суспільстві, а також бездоганний образ Ісуса Христа. З цих причин Володимир сприймається як батьком народу, а син його Ярослав Мудрий – "наслідником влади". Автор, застосувавши елемент молитви, в якій підтверджується монотеїстична концепція християнства, звеличує Господа та його великі справи: "Єдин Свят, Єдин Господь Ісус Христос на славу Богу Отцю. Амінь. Христос переміг, Христос здолав, Христос воцарився, Христос прославився. Великий Єси, Господи, І дивні діла твої. Боже наш, слава Тобі!" [9, с.102-129]. Подібна тональність помітна у "Похвалі Ярославу Мудрому", а також Києву, що можна розцінювати як новаторський елемент. Зрештою, митрополит Іларіон, широко використавши здобутки віршованого епосу, жанрів молитви, "слова", а також повір'я, афоризми, замовляння, посилив імператив похвали, яка у нього не тільки увиразнила свої особливості, але й розширила свої стилістико-семіотичні можливості та хронологічні рамки. Зокрема, це помітно за рахунок виникнення нових видів похвал: християнству, християнізації Русі, народу руському, Києву, конкретним князям, які можна було б визначити особовими та безособовими.

Подібні ознаки зафіксовані і в Галицько-Волинському літописі. Зокрема, перебуваючи в Холмі, "вийшов Данило з військом із усіма боярами й із кіннотою", а "на третій день став у Галичі", де його тепло зустрічали місцеві жителі та сказали, що він – їх пан, "Богом даний", тому кинулися до нього, як діти до батька, "як пчоли до матки, як спрагнені до джерела". Городяни, не маючи можливості утримати місто від ворога, виходили до князя зі сміхом крізь сльози та казали: "Ходи, княже Даниле, візьми город!". В результаті цього він підійшов до храму Святої Богородиці та, немовби князь Ігор, який підкорив Константинополь, "зайняв стіл свого батька, й на знак перемоги прибив свою хоругву на Німецьких Воротах" [1, с.129-177]. В такий спосіб автор поставив Данила поруч із найбільшими воєначальниками країни, чим створив усі умови для монументалізації історико-літературного образу героя та, відповідно, його художньої канонізації в межах розвитку віршованого епосу.

Своєрідним жанровим різновидом похвал, що набув поширення в українській літературі наступних періодів, особливо під впливом античної традиції, став панегірик. Набувши поширення з часу виходу в 1591 році "Просфонеми", період бароко виявився одним

із найпродуктивніших для його поширення і розвитку. Очевидно, одним із тих, хто дотримався канонічних вимог жанру, посилюючи християнський дискурс в контексті розвитку чи не найбільше наближеної до неї одичної поезії XVIII століття, став Г.Сковорода. Ще Н.Буало в "Мистецтві поетичному", даючи їй визначення, вказував, що вона досягає гармонії у випадку суголосся усіх частин твору, включаючи композицію, але з обов'язковим славнем наприкінці твору. Остання ознака стала причиною того, що оду нерідко плутають із панегіриком, що, в принципі, підтверджує факт спільності ознак цих жанрів в контексті розвитку жанру похвали та очевидного розширення його меж.

Незважаючи на те, що у Г.Сковороди зафіксовано кілька зразків енкомійного мовлення, кожен із них викликає дискусії. Зокрема, в "Похвалі астрономії", яку він переклав з доробку Овідія, причому без дотримання авторської строфічної будови, поет у цьому 13-складовому силабічному вірші осмислює феномен науки, яка пояснює природу зоряного неба. Овідій його бачить таким, що забирає земні чвари, тимчасові речі службового, особистого характеру, примару легкої наживи. З іншого боку, він говорить про високі речі, які, залишаючись недосяжними, мусять бути вірцевими. З цих причин людина повинна дбати, в першу чергу, про душу, яка може досягнути вершин. Незважаючи на точність перекладу, один із рядків український письменник вдосконалив, наповнивши його релігійним змістом: "взойшли сердцем на небесні горы". До речі, в цій похвалі Г.Сковорода першим в українській літературі наслідує Горація, який бачив "погідність духу і радість серця" (за А.Содоморою)[11].

Очевидним свідченням розширення мистецьких меж досліджуваного жанру стала латиномовна "Похвала бідності" Г.Сковороди. Крім апеляцій до Горація, поет порушує ключові для його творчості питання внутрішнього багатства, а не плотської втіхи. З цих причин він звертається до образу бідності як мірила сприйняття біблійного досвіду. Зосередившись на формі безособового послання, називаючи бідність святою, блаженною, поет вважає її "справжньою матір'ю серцям", а для тих, хто "в морі зазнав горя і пагуби" - гаванню. Вона для нього приносить "втіхи незміренні", бо той "здався без огляду", пішовши на її бенкет "в хату низьку й тісну". Автор визнає протилежні категорії, які можуть змінити концептуальне наповнення явища. Зокрема, це "всяка слабкість", "чорна неміч, гостець і камінний недуг, жовчні болі й пропасниця", "п'янство й зажерливість", а також "розкіш несправедна, люта мати тривоги лихих". Крім того, чужими для неї є, на думку Г.Сковороди, "турбота грузька", "клопоти", "амбітність", "шум слави порожньої", "погибельні пристрасті". Водночас тут позначено "супутників" бідності, який автор бачить у таких, на його думку, неприпустимих речах, як "зрівноважений дух, мудра розсудливість", "веселість ясна, що з верховин своїх / На глупоту людську дивиться з осміхом". Жебраками тут постають ті, в кого "на серці ... прагнення золота", "захланні старці, що до скарбів земних / Так пожадливо горнуть". Кожне з цих тверджень відповідають окремим розділам Біблії, на які непрямо посилається Г.Сковорода. Зокрема, про бідність йдеться в Діях Святих апостолів, які надсилали допомогу братам, "що в Юдеї". В Посланні апостола Павла до євреїв автор доводить, що потрібно бути "не грошолобними", а задовольнятися тим, що маєте. "Сам-бо сказав: "Я тебе не покину, ані не відступлюся від тебе!" !" [6, с.1327-1338]. Подібні імперативи, важливі для сприйняття похвали Г.Сковороди, містяться і в Соборному посланні Св. Апостола Якова. Зокрема, в ньому мовиться про те, що "чиста й непорочна побожність перед Богом і Отцем оця: зглянутися над сиротами та вдовицями в утисках їхніх, себе берегти чистим від світу" [10, с.1338-1342]. Зрештою, підтвердженням мовленого є остання строфа похвали, в якій Г.Сковорода визнає Ісуса Христа "убогим", бо зневажав скарби, а "Павло був нуждарем, бо не жадав утіх". Таким чином, підтвердив автор, "Не в старчачих торбах, бідносте, ти живеш / В серці чистім і праведнім" [8, с.379-381]. Цей висновок підтверджує та пояснює тлумачення філософії бідності Г.Сковородою. Зокрема, в третьому листі до М.Ковалинського за 1762 рік він так звертається до адресата: "Невже ти боїшся, що я вважатиму тебе злидарем або таким, що походить з бідної родини, якщо ти прийдеш за позичкою? О, я не такий, я вже раніше восхваляв бідність" [7, с.218-288.]

Таким чином, на матеріалі давньоукраїнського віршованого епосу з'ясувалося, що одним із важливих елементів його осмислення стала похвала, яка пройшла тривалий процес трансформації, наближаючись до панегірика та оди. Незважаючи на те, що трансформувалися види похвал, а суб'єктом історії перестали бути державні мужі – князі, безособова форма дозволила загострити християнські імперативи в культурі, а з ними – осмислити внутрішній світ ліричного героя крізь призму його духовної зрілості. Крім того, стало очевидним, що похвала має сталу композицію, вона поширена стилістичними засобами, запозиченнями із народнопоетичної творчості, книжних традицій, а реалізована у віршовій формі, зберігаючи внутрішню ритмічну збалансованість. З огляду на це християнський дискурс похвал Г.Сковороди в контексті розвитку жанру в давньоукраїнському віршованому епосі – унікальне явище, яке потребує подальших наукових студій.

Список використаних джерел

1. Галицько-Волинський літопис // Українська література XI-XVIII ст.: хрестоматія / [уклад.: П.В.Білоус, Г.Д.Левченко, О.П.Білоус]; за ред. П.В.Білоуса. – К. : ВЦ "Академія", 2011. – С.129-177.
2. Ковалів Ю. Ода / Юрій Ковалів / Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Авт.-укл. Ю.І.Ковалів. – К.: ВЦ "Академія", 2007.– С.143-144.
3. Ковалів Ю. Похвала / Юрій Ковалів / Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Авт.-укл. Ю.І.Ковалів. – К.: ВЦ "Академія", 2007. – С.175.
4. Лановик З. *Hermeneutica Sacra* / Зоряна Лановик / – Тернопіль: Ред.-вид. відділ ТНПУ, 2006. – 587 с.
5. Повість врем'яних літ // Українська література XI-XVIII ст.: хрестоматія / [уклад.: П.В.Білоус, Г.Д.Левченко, О.П.Білоус]; за ред. П.В.Білоуса. – К. : ВЦ "Академія", 2011.– С.5-102.
6. Послання до євреїв // Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового заповіту. – К.: Українське біблійне товариство, 2004. – С.1327-1338.
7. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. — К.: Наукова думка, 1973. — Т. 2. — С.218-288.
8. Сковорода Г. Похвала бідності / Григорій Сковорода ; [пер. з лат. М. Зерова] // Зеров М. Вибране / М. Зеров ; [ред. і вст. ст. М. Рильського; упор. С.Ф. Зерової]. – К.: Дніпро, 1966. – С.379–381.
9. Слово про Закон і Благодать Іларіона // Українська література XI-XVIII ст.: хрестоматія / [уклад.: П.В.Білоус, Г.Д.Левченко, О.П.Білоус]; за ред. П.В.Білоуса. – К. : "Академія", 2011. – С.102-129.
10. Соборне послання Св. Апостола Якова // Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового заповіту. – К.: Українське біблійне товариство, 2004. – С.1338-1342.
11. Содомора А. Горацій і його поетична творчість / Андрій Содомора / Горацій. Твори / Пер. з латин. А. Содомора /. – К.: Дніпро, 1982. – 5-13 с.

Стаття надійшла до редакції 9 жовтня 2012 року